
Občanská demokratická strana a prosazení stranickosti v české demokracii devadesátých let

MAGDALÉNA HADJIISKY*

Groupe de Sociologie Politique Européenne, Université de Strasbourg

The Civic Democratic Party and the Ascendancy of the Professional Party Organisation in Czech Democracy in the 1990s

Abstract: This article focuses on the emergence of the Civic Democratic Party (ODS). It attempts to trace the party's origins in several possible, coinciding factors that in the Czech Republic led not just to the establishment of ODS, but also to the institutionalisation of professional party organisation as such. On the one hand, the article points to the significance of interactions between the various groups within Civic Forum (OF), where the group around Václav Klaus asserted the 'standard model' of party competition. On the other hand, it questions the simplifying theory of ODS as a party of 'economists' and on the contrary shows that its success depended not so much on its economic vision as on the existence of an important group of post-normalisation 'technocrats', who after 1989 provided an anchoring for this vision among Czech regional elites. Their crucial support for professional party organisation stemmed from the absence of any other method of self-legitimation, something which, by contrast, former dissidents were able to rely on, as were defenders of the model of political organisation that did not envision the existence of other political parties.

Keywords: Civic Democratic Party, Civic Forum, political parties, Czech Republic.
Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2011, Vol. 47, No. 1: 89–114

1. Úvod

Fakt, že v demokraciích střední a východní Evropy hrají politické strany ústřední roli, dnes vypadá jako přirozená věc – i když si na to mnozí stěžují.¹ V letech 1989 a 1990 to však ještě „samozřejmě“ nebylo. Tento stav změnily až nové politické elity, které do značné míry napodobovaly západní politické strany a v počátku přitom, na což nesmíme zapomínat, čelily konkurenci jiných méně stabilizovaných forem politické organizace („hnutí“, „fóra“ atd.). Výrazným charakteristickým

* Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Dr. Magdaléna Hadjiisky, MISHA, 5 allée du général Rouvillois, CS 50008, 67083 Strasbourg, France, e-mail: magdalena.hadjiisky@misha.fr.

¹ Studie shodně potvrzují malou atraktivnost politických stran ve střední a východní Evropě. Členové nových českých politických stran založených po roce 1989 tvoří 0,6 až 1,7 % oprávněných voličů [Kopecký 2006; viz také Linek, Pecháček 2007; Enyedi, Linek 2008: 462].

rysem počáteční fáze demokratizace ve střední a východní Evropě tak bylo rychlé obnovení stranické povahy politického systému v historickém kontextu de-legitimizace stranické formy organizace [Ágh 1998; Kostelecký 2002; Hadjiisky 2004; Jasiewicz 2007; Enyedi, Tóka 2007].²

Velké politické krize se vyznačují fluiditou, nejistotou strategických konfigurací a redefinicí zdrojů, jimiž aktéři disponují (diplomy, profesní zkušenost, politické a rodinné zázemí atd.) [Dobry 2000, 2009]. V takovém kontextu je definování nových politických pravidel, která budou napříště považována za normální a legitimní, jednou z nejdůležitějších otázek politické soutěže.³ K pochopení specifičnosti tohoto prvního období změny režimu musíme zdůraznit důležitost té dimenze politické soutěže, při níž dochází k ustavování institucí.⁴ Ovlivnil tento specifický kontext vzniku a ustavování nových politických stran to, jaká rozhodnutí ohledně vlastní organizace tyto strany provedly a jaké sebelegitimizační strategie používaly?⁵ Tato otázka zaslouží pozornost, protože tato rozhodnutí politických stran mohou zpětně vést k redefinici politické hry, a to především za situace, když tyto strany získaly okamžitě vládní pozice.⁶

Předkládaný článek analyzuje vznik a budování jedné z hlavních po roce 1989 založených politických stran v České republice: Občanské demokratické strany (ODS). Tato strana je důležitým případem pro studium vzájemného vlivu mezi kontextem změny režimu a vytvářením nových politických organizací. Zaprvé byla tato strana ustavena v dubnu 1991 rozdělením Občanského fóra, hnutí, které bylo vytvořeno v průběhu mobilizační fáze. Zadruhé její čelní představitelé velmi brzy získali vládní a parlamentní pozice, které jim umožnily přímo participovat na procesu utváření právních a politických pravidel nového režimu. Tato analýza se zaměřuje konkrétně na dvě témata, na nichž tehdy nově utvořená ODS zakládala vlastní politickou identitu: (1.) obnovení legitimacy stranické formy politické

² Tato „specializace“ označuje proces, při němž se legitimizují a institucionalizují některá politická pravidla a politické profily po uplynutí období mobilizace, jež se vyznačovalo širšími možnostmi forem politické aktivity a tím, že se zkoušely a vyžadovaly různé varianty (participační organizační formy, unanimitický diskurz o společnosti a občanech, uplatnění osvíceného amatéra v politice).

³ Jak zdůrazňuje Schöpflin: „Postkomunistický střet nebyl ve skutečnosti o veřejných politikách. Hlavním tématem byla povaha ústavního řádu a pravidla politické hry, spíše než alokace zdrojů, která je standardním střetem v politice v etablovaných demokraciích“ [Schöpflin 1993: 259, citováno dle van Biezen 2005: 154].

⁴ V tomto smyslu se můj přístup blíží Peteru Mairovi, který hovořil o ústavotvorné či systémotvorné dimenzi postkomunistického soutěže [Mair 1996: 25].

⁵ V tomto smyslu jsou politické strany nahlíženy jako organizace *sui generis*, jejichž ustavení si zaslouží detailní analýzu [Dvořáková, Gerloch 1996; De Waele 1999; Hanley 2008: 66–90] a které musí být nahlíženy z hlediska specifického prostředí, v němž se ustavovaly [Mair 1996; van Biezen 2005]. Obecněji o konstruktivistické sociologii viz monografii Bergera a Luckmanna [Berger, Luckmann 1966; viz také Lagroye 1989].

⁶ Attila Ágh správně zdůraznil důležitost souběžného ustavování nových politických stran a politického systému, navíc v krátkém časovém horizontu [Ágh 1998].

organizace na úkor antioligarchické logiky transformačního hnutí OF; (2.) trvání na nutnosti rychlého přechodu k hospodářství volného trhu.

Zaměření se na interakční kontext, v němž se nové politické organizace ustavují, má ovšem metodologické implikace. Můj výzkum se nezaměřuje primárně na struktury a instituce, ale na aktéry a na soutěž mezi ustavujícími se elitami na počátku 90. let minulého století. Proto se podstatná část mého terénního výzkumu věnovala identifikaci a studiu strategických aktérů v průběhu rozdělení OF a ustavování ODS. Nebyli studováni pouze straničtí lídři, ale i zřídka kdy zkoumaná skupina místních a regionálních stranických aktivistů a manažerů.

Tato historicko-interpretativní studie kombinuje dva – často protikladné – přístupy, které jsou zde používány komplementárně: první je strategický přístup, který se zaměřuje na pozice aktérů v mocenské hře, a druhý je interpretativní ve weberovském smyslu, v němž jsou volby aktérů vztaženy k významům a účelům, které jim přisuzují.⁷ V první části studie proto budu analyzovat, jak se obnovování legitimacy politické strany jako formy politické organizace a etablování ústřednosti stranické politiky v novém politickém systému staly jedním z nejdůležitějších strategických úkolů, kterými se zakladatelé ODS v průběhu jejího ustavování zabývali. A to nikoli proto, že je přesvědčili politické teorie, ale spíše jako důsledek konkrétní strategické konfigurace a identity soutěžících aktérů.

Může ale studium strategických interakcí aktérů být dostatečné, když ponechává stranou jejich profily a identity? Neochuzujeme analýzu tím, že v duchu klasické teorie racionální volby považujeme aktéry za ahistorické jedince, kteří sdílejí stejnou „racionalitu“ bez ohledu na kontext a dějiny, které je vyprodukovaly? Tato analýza proto umisťuje aktéry do osobního kontextu tím, že bere v potaz jejich profesní kariéru a sociální charakteristiky. Tyto charakteristiky, které jsou dané rodinnou a osobní minulostí, podmiňují legitimizace aktérů a typy „úderů“, které v dané politické soutěži mohou zasadit.⁸ Druhá část textu proto analyzuje, jak se nová politická elita při obnovování legitimacy „stranické“ formy opírala o vlastní profesní profil a jak utvářela politickou profesionalizaci ke svému obrazu.

2. Zrod ODS: Setkání mezi potencionálním lídrem a částí základny OF

Často se předpokládá a argumentuje, že kvůli slabosti sociálních vazeb mezi stranami a veřejností na počátku 90. let byly nové politické strany ve střední a východní Evropě ustavovány nově etablovanými vládními a parlamentními

⁷ Interpretativní sociologii Maxe Webera a její metodologické implikace přibližují studie Stephena Kalberga [Kalberg 1994, 2007].

⁸ I když přístup použitý v této studii sdílí s tranzitologickým přístupem silný zájem o strategické volby elitních skupin [viz například Linz, Stepan 1996], odlišuje se od něj „zakotvením“ těchto voleb do specifického historického a sociálního kontextu. Přibližuje se tak kritice, kterou Valerie Bunce adresovala literatuře o přechodech ve střední a východní Evropě [Bunce 1995; viz též Kopecký, Mudde 2000].

elitami [van Biezen 2005; Kopecký 2006]. Proto je na aktivisty ve stranách a hnutích nahlíženo jako na nedůležité aktéry. Nemalá část literatury, která popisovala ustavení Občanské demokratické strany (ODS), ji prezentovala jako stranu ustavenou zevnitř – tedy jako „kádrovou stranu“ [Duverger (1951) 1973] ustavenou poslaneckým klubem Občanského fóra (OF) [např. Kopecký 1995: 528]. V 90. letech se pouze malá skupina vědců zajímala o roli, kterou hráli lokální aktivisté OF při ustavování ODS; mezi výjimky patří například studie Dvořákové a Kuncce [Dvořáková, Kunc 1996; viz také Kostecký, Kroupa 1996; Suk 2003: 301–341; Pšeja 2004; Hanley et al. 2008].

Archív OF a výpovědi některých aktérů dané doby nicméně zřetelně ukazují postupné stupňování konfliktu mezi Koordináčním centrem OF (KC OF) a částí lokálních aktivistů OF, především ohledně principů vnitřní organizace hnutí a odebrání moci (bývalým) komunistům. Tato zjištění mne vedla k provedení terénního výzkumu nejen v Praze, ale i na místní úrovni v Brně a Ostravě.⁹ Tento výzkum analyzuje zformování ODS jako důsledek specifické dynamiky, kdy došlo ke spojení vycházejícího lídra a lokálních aktivistů, kteří (každý z částečně odlišných důvodů) požadovali zestraničení politické hry v Československu.

2.1. Zrod politického lídra

Častá prezentace ODS jako strany ustavené seshora dolů přispívá k legitimizaci představy strany vytvořené jejím přirozeným lídrem Václavem Klausem. Sociologické a historické studie politické moci nicméně přesvědčivě ukazují její relační charakter [Weber (1956) 1995: 94–96]. I když je v zájmu politických lídrů prezentovat své hrdinské činy jako produkty jejich vlastní aktivity, v dlouhodobé perspektivě nemůže žádné politické vedení přežít bez vzájemné výhodné interakce s aktivisty.

Připomeňme si, jaká byla v období 1989–1990 Klausova pozice. Ekonom Václav Klaus žil v Praze a pracoval jako výzkumný pracovník v Prognostickém ústavu Akademie věd. Donedávna neměl šanci na zajímavý kariérní postup, o čemž svědčí jeho profesní dráha: v roce 1970 byl Klaus vyloučen z Akademie věd, a ač byl předtím ekonomickým výzkumným pracovníkem, byl přeložen do bankovního sektoru, kde vykonával jinou činnost. Koncem osmdesátých let se do Akademie věd mohl znovu vrátit. I když udržoval styky s některými příslušníky disentu, nikdy se po jejich boku neangažoval. Nikdy nevstoupil do KSČ.

⁹ Hlavním zdrojem jsou vnitřní archivy OF a ODS z Prahy a z obou měst a rozhovory s aktivisty, místními pracovníky a státními představiteli, s nimiž byl proveden jeden nebo více rozhovorů a kteří pocházeli z Prahy (21 rozhovorů), Ostravy (19 rozhovorů) a Brna (20 rozhovorů). Cílem bylo prozkoumat velké aglomerace a regionální centra, v nichž byl politický vývoj natolik bohatý a komplexní, aby si zasluhoval hlubší analýzu, a zároveň města navzájem dost odlišná, abych zachytila celou škálu různorodých situací [Hadjiisky 1999, 2004, 2008].

Tak jako jiní výzkumní pracovníci Ekonomického ústavu, Vysoké školy ekonomické nebo Prognostického ústavu byl i Klaus do Občanského fóra přizván jeho zakladateli, kteří je jako odborníky potřebovali. Když 10. prosince 1989 vznikala „vláda národního porozumění“, tři z nich byli OF navrženi na klíčové posty: Valtr Komárek (federální místopředseda vlády pro hospodářství), Vladimír Dlouhý (federální místopředseda vlády pro průmysl) a Václav Klaus (federální ministr financí).

Klaus se zpočátku příliš o OF jako hnutí nezajímal. Podle něj i podle mínění zakladatelů OF ho k práci ministra financí opravňovala jeho profesní odbornost. Neprezentoval se jako „politik“, ale jako vládní ekonom. Uvedme kupříkladu jeho odpověď novináři, který se ho ptal, kdy proběhne veřejná diskuse o ekonomické reformě: „Hledání správné posloupnosti nutných ekonomických změn, nutných radikálních reformních kroků není otázkou veřejné diskuse, není otázkou lidového hlasování.“¹⁰ Máme-li použít slova Maxe Webera, u Klause v té době převažoval „vědec“ nad „demagogem“ [Weber (1956) 1995: 129–135, 166–185], a proto jeho rétorika byla v rozporu s myšlenkou demokratické kontroly voličů nad vládnoucí garniturou.¹¹

Fakt, že byl Klaus profesí ekonom, mu samozřejmě v době zavádění reforem vedoucích k tržnímu hospodářství přidal na váze. Potvrzuje to kromě Klause i příklad Vladimíra Dlouhého či Poláka Leszka Balcerowicze.¹² Avšak tato profese by sama o sobě žádné politické straně úspěch zajistit nemohla, jak se ukázalo na propadu české Občanské demokratické aliance (ODA) nebo polské Unie svobody. Klaus vsadil nejen na svou odbornou profesi ekonoma, ale i na stranickou kartu, protože zde probíhalo politické soupeření, které jej přimělo opírat se o místní občanská fóra proti zakladatelům Občanského hnutí.

Proč se Klaus nespokojil s uplatněním své ekonomické odbornosti, která byla tak žádaná v reformních časech přechodu k tržnímu hospodářství? Proč si jako Balcerowicz v Polsku dále nepěstoval skvělou pověst makroekonomického odborníka? Snahou Balcerowicze po roce 1989 nebylo vytvořit strukturovanou politickou stranu. Domníval se, že „není nutné zformovat jinou politickou stranu“ vedle Demokratického svazu a Liberálně-demokratického kongresu [Balcerowicz in Blejer, Coricelli 1995: 119–120]. Klaus se naopak zúčastňoval mnoha mítinků po celé zemi a záhy se pustil do budování strany: (Ekonomičtí) reformátoři nemohou zůstat sedět ve svých kancelářích a dirigovat ideální provádění hospodářských opatření. Musí se stát politiky, vytvořit mohutnou masovou politickou základnu pro svou politiku, pořádat mediální kampaně obhajující reformy a napadající protivníky.“ [Klaus in Blejer, Coricelli 1995: 127]

¹⁰ *Fórum*, 7. 2. 1990, převzato z [Klaus 1991: 130].

¹¹ Tady se ztotožňuji s Jiřím Sukem [Suk 2003: 401].

¹² Ekonom a bývalý poradce Solidarity Balcerowicz se v roce 1989 stal místopředsedou vlády a ministrem financí v první nekomunistické vládě premiéra Mazowieckého. Byl autorem hospodářské „šokové terapie“ a jejím odpovědným představitelem. V letech 1995 až 2000 řídil polskou stranu Unie svobody, která byla založena v roce 1994.

Pro pochopení tohoto rozdílu si musíme připomenout konkurenční prostředí, které v roce 1990 Klause obklopovalo. Zatímco Balcerowicz dokázal prosadit svůj reformní program za pouhé dva týdny, Klaus se nacházel v obtížnější situaci, která ho přiměla ke změně strategie [Hadjiisky 2007]. Na jaře roku 1990 začal široce medializovaný souboj mezi Komárkem a Klausem ohledně rychlosti ekonomických reforem. Když Klaus zveřejnil vlastní scénář radikální reformy a přechodu k tržnímu hospodářství, která si ostatně brala za vzor Balcerowicze, média to prezentovala jako spor mezi Klausem a Komárkem.¹³ Tým Dlouhého a Klause nakonec dosáhl svého a „Strategie radikální ekonomické reformy“ prošla s několika změnami přejatými z konkurenčního vládního návrhu.

I přes toto vítězství v oblasti hospodářské politiky se Klaus mohl cítit ohrožen ve svém snažení o to, aby byl považován za vůdčí postavu reformy pro přechod k tržnímu hospodářství. Nebyl totiž zdaleka jediný... a jeho kolegové mu za svou politickou kariéru nemuseli být zavázáni.¹⁴ Tato skupina fungovala jako propojená síť sobě rovných ekonomů, kde měl sice Klaus vůdčí roli, ale kde se mohl střetávat i s konkurencí. To pak později na dlouhou dobu již v rámci ODS nebylo možné. Klaus zde byl jako jedinečná a nepostradatelná osobnost postaven na piedestal.

Klause pravděpodobně přesvědčila o vratkosti jeho postavení a o tom, jak výhodná je podpora politické strany, ještě jedna událost. Poté, co byl čerstvě zvolen za OF do Federálního parlamentu ve volbách v červnu 1990, byl málem odstraněn z federální vlády. Klausovo vystupování, „jeho osobní přístup ke kolegům, způsob jeho chování k nim“, byly kritizovány při jednáních o složení nové vlády.¹⁵ Na žádost jeho odpůrců navrhl prezident Václav Havel Klausovi nepolitické místo guvernéra Státní banky, kterou však odmítl (z rozhovoru s Petrem Pithartem, 1995). KC OF přispěchalo Klausovi na pomoc a dosáhlo jeho návratu, „pod podmínkou, že musí změnit způsoby svého chování vůči svým kolegům a být kooperativní“ a že bude postupovat v souladu s kolektivními rozhodnutími vlády.¹⁶ Za zmínku stojí, že na povolebním zasedání 30. června se tři delegáti za severní Moravu, Tomáš Hradílek, Miroslav Macek a Petr Havlík, ujali slova, aby vyjádřili podporu kandidatuře jejich delegáta ve vládě (Archiv KC OF; rozhovor s Petrem Havlíkem 1997).

¹³ Rozložení sil bylo ve skutečnosti mnohem komplexnější, ale Klausův tým se rozhodl vyzdvihnout rozpory a v tichosti přejít práci Hospodářské rady České republiky, která byla také rychlé strategii příznivě nakloněna [Suk 2003: 400–409].

¹⁴ Český předseda vlády Petr Pithart prosadil na Ministerstvo privatizace Tomáše Ježka, kterého znal z bytových seminářů ze sedmdesátých a osmdesátých let. Pithart pak v roce 1991 vybral i Jana Stráského na místo českého místopředsedy vlády. Jedním z hlavních strůjců „Strategie radikální ekonomické reformy“ byl spolu s Klausem především Vladimír Dlouhý, který zaujímal vysokou funkci ve vládě. Tomáš Ježek, Vladimír Dlouhý a Roman Česka nakonec raději vstoupili do ODA, než aby následovali Klause do ODS.

¹⁵ Archiv KC OF. Zápis ze sněmu OF ze dne 30. června 1990, s. 4. Projev Petra Kučery, který zrekapituloval výsledky koaličních jednání o vytvoření vlád.

¹⁶ Tamtéž.

2.2. Moravský „hlavní stan“

Od té doby – ale hlavně po prvních svobodných volbách v červnu 1990 – nabrala Klausova rétorika mnohem zřetelnější politický kurz. Klaus začal pomýšlet na vytvoření stranického nástroje a na převzetí kontroly nad OF.¹⁷ Počátky Klausovy stranické strategie tak podle všeho spadají do konce jara roku 1990, kdy jako kandidát parlamentních voleb sestavoval svůj volební tým na severní Moravě, kde byl číslem jedna na kandidátce OF pro federální parlamentní volby. Tento tým, který řídil nově jmenovaný „politický pracovník“ v ostravském OF Petr Havlík, uspořádal pro lídra Klause mnoho mítinků. Klaus oslnil aktivisty z OF svou angažovaností ve volební kampani [Čermák, Sotona 1997: 37]. Jasným volebním vítězstvím OF na severní Moravě (54 %) dosáhl Klaus místní legitimacy v jednom z nejproblematictějších volebních okrsků.¹⁸ Nutno také zdůraznit, že při této volbě získal nejvíce preferenčních hlasů [Měchýř 1999: 194]. Toto nečekané volební vítězství určitě přispělo k tomu, že se Klaus mohl ve své stranické strategii vyzbrojit novým sebevědomím.

Po volebním vítězství se Klaus i nadále angažoval na místní úrovni. Petr Havlík přišel na ministerstvo, kde měl na starosti komunikaci. Miroslav Macek, který byl zvolen do federálního parlamentu za OF na severní Moravě, pracoval na získávání i kontaktování nových poslanců OF, kteří byli připraveni podporovat Klausův projekt [rozhovory s Petrem Havlíkem, Soňou Tarhoviskou a Lubomírem Zaorálkem 1997; Čermák, Sotona 1997: 40]. Klausův tým tak nenápadně, ale jistě zahájil uvnitř hnutí kampaň pro nástup svého lídra do čela OF. Klausův tým se obával, že dezorganizovaný charakter OF by mohl ohrozit ekonomickou reformu. Někteří důležití členové této skupiny – například Josef Zieleniec – pozorně sledovali polské události, kde politická aktivita hnutí Solidarita byla výrazně rušena konflikty ve vedení hnutí [Hanley et al. 2008: 84].

Popularita Klause v místních OF se zřetelně projevila při volbě předsedy hnutí na sněmu 13. října 1990. K velkému údivu (a nespokojenosti) přítomných zakladatelů OF¹⁹ zvítězil Klaus díky podpoře 69 % delegátů, navzdory tomu, že jeho protivník (filozof Martin Palouš) měl otevřenou podporu prezidenta Havla.²⁰

Ačkoli byl pražským výzkumným pracovníkem v oboru ekonomie a zároveň vzdělavcem, milovníkem filmu a literatury,²¹ dokázal si Klaus vybudovat

¹⁷ V rozhovorech Klaus tvrdí, že potřebnost intervenovat přímo do politiky si uvědomil v období krátce po volbách [Klaus 1993: 9–14; viz také Hanley 2008: 84].

¹⁸ Pro srovnání uvedme, že OF získalo pouze 35 % hlasů na jižní Moravě (kvůli konkurenci moravských a křesťanskodemokratických stran) a přes 60 % hlasů v Praze a v západních Čechách.

¹⁹ Klaus byl považován za outsidera i novináři, kteří znali vnitřní poměry v OF [Vávra 1990].

²⁰ Klaus získal přesně 115 hlasů ze 167 (*Informum* 44/90, 17. října 1990).

²¹ Tomáš Ježek i sama dotčená osoba dosvědčují široký záběr zájmů a koníčků V. Klause. Velmi se zajímal o film (Antonioni, Buñuel, Bergman) a zároveň byl zapáleným čtenářem ruské

obraz lídra naslouchajícího základně, která stojí proti údajnému „pragocentrismu“ intelektuálů z bývalého disentu. Důrazně o tom pohovořil 8. prosince 1990 ve svém Olomouckém programovém projevu: „V našem rozhodování o tom, jak chceme budovat OF, je významnou věcí budování této nové strany zdola a nikoliv shora; ...nesmíme dopustit jakékoliv vrážení klínů mezi venkov a Prahu, musíme se sice na straně jedné zbavit jistých pragocentrických tendencí“.²²

Pro zakladatele ODS znamenal konec OF završení „revolučního provizoria“,²³ charakterizovaného všeobecným zapojením do politiky. Založení nové strany proto mělo symbolizovat specializaci a profesionalizaci politiky, počátek „normálního politického života“ (úvodní projev Klause na ustavujícím kongresu strany 20. dubna 1991). ODS se tak podílela na obnově stranického modelu, který byl na hony vzdálen antioligarchické pružnosti OF: strana měla být „pevně strukturovaná“, a proto Klausův tým kvapně zavedl pyramidální hierarchickou strukturu ponechávající pouze nevelký prostor pro individuální nebo místní aktivity ve srovnání s fungováním OF.

2.3. Obnovení a konsolidace místních struktur Občanského fóra

Jak si vysvětlit úspěch „proti-Havla“ v samotném hnutí, které tento disident, dramatik a filozof před necelým rokem založil? Jak lze chápat to, že si aktivisté Občanského fóra zvolili Klause, i když jednoznačně zastával program směřující k proměně protioligarchického a decentralizovaného hnutí v „pevně strukturovanou politickou stranu“?

2.3.1 Paradoxní dopady antiformalismu Občanského fóra

Odpověď není primárně ideologická: na rozdíl od častých tvrzení [viz například Pšeja 2005: 54] se většina místních aktivistů OF nepřipojila k ODS z ideologických důvodů. Hlavní dělicí linie mezi vedoucími politiky, která odlišovala „sociální“ a „levicovou“ frakci na jedné straně od „liberální“ a „pravicové“ na druhé straně, nebyla v té době tak zřetelná (byl snad Petr Pithart považován za „levicového“ politika?). Když mají hovořit o rozdělení OF, většina tehdejších místních aktivistů mluví o organizačních problémech, o touze po rychlých změnách a o strategii, jak odebrat moc bývalým komunistům; spontánně nezmiňují žádné ideologické

(Babel, Bunin, Bulgakov, Mandelstam) i anglosaské literatury (Kerouac i „anti-utopisté“ Orwell a Huxley). Klaus byl koncem šedesátých let členem redakčního výboru *Tvůře* a se svou ženou sdílel skutečně silný zájem o literaturu [Klaus 1998: 136; Husák 1997: 42].

²² Projev Václava Klause na pracovním setkání manažerů a politických představitelů OF v Olomouci, 8.–9. 12. 1990 (*Inforum* 52, 13. 12. 1990: 2).

²³ Projev Václava Klause na první schůzi Výkonné rady ODS, 30. 4. 1991 (Archiv ODS Praha, 1991).

členění.²⁴ Většina z nich trvá na postupné proměně mezi mírou jejich angažovanosti v hnutí a angažovaností tehdejšího vedení OF. Klausovu týmu nahrávala nejistota aktivistů, kteří hledali jasnější ukazatele a perspektivy pro svou kariéru než ty, které jim nabízelo pražské vedení OF.

Snahou Občanského fóra bylo zkonsolidovat toto hnutí před parlamentními volbami, které se měly konat v červnu roku 1990,²⁵ avšak trpělo nedostatkem stálých pracovníků a nedokonalou provázaností mezi vedením a místními pobočkami. Je pravda, že se utvořila síť stálých pracovníků, kterým se říkalo „manažeři“, ti však byli najímáni jen dočasně pro potřeby předvolební kampaně.

Z rozhovorů a výzkumu na místní úrovni vyplývá, že reakce na „nedirektivní“ charakter hnutí²⁶ se liší podle předchozí příslušnosti k různým disidentským skupinám. Místní aktivisté, kteří měli vazbu na disidentské nebo *undergroundové* skupiny, sice tuto slabou strukturovanost OF občas kritizovali, spontánně ji však zdůvodňovali tím, že občané se po období sovětské sešněrovanosti musí teprve znovu naučit, jak si vlastní záležitosti zorganizovat. Zároveň lze tvrdit, že tito jedinci byli zvyklí spíše na decentralizované a anti-hierarchické způsoby organizování. Ti, kteří vstoupili do politiky poprvé, nejčastěji vykládali neangažovanost zakládajících vůdců OF jako projev jejich nezájmu věnovat se každodenním záležitostem tohoto hnutí.²⁷ Jeden z ostravských aktivistů se vyjadřuje takto: „my jsme těžce nesli to, že jsme viděli najednou, že vlastně není zájem to profesionálně stavět jako politickou sílu ..., my jsme to tehdy tak brali, že přece ten Václav Havel, jestli chce být prezidentem, tak musí mít nějakou politickou sílu, kdo ho

²⁴ Samozřejmě, že existují zajímavé výjimky k tomuto obecnému tvrzení. Obvykle se objevují ve více politizovaných kontextech kvůli přítomnosti silného pravicového předválečného *milieu*, jako v případě Brna, kde se ideologická linie objevila jasně a rychleji než kdekoli jindy [Hadjiisky 2008; obecněji o předpokladech české pravice viz Hanley 2008: 40–65].

²⁵ Od schůzky s místními občanskými fóry, která proběhla 27. ledna 1990 (za účasti více než 300 představitelů místních Občanských fór v pražském Obecním domě), Ivan Rynďa (zodpovědný za organizační strukturu) a Ivan Gabal (zodpovědný za předvolební kampaň) naléhavě požadují vyjasnění struktury a informační sítě mezi KC OF a místními stupni (to opětovně požadoval i Jan Urban na sněmu 17. února). Vznikla dvacet čtyři volební centra OF, v nichž působili placení, pro tuto příležitost vyškolení zaměstnanci. Podle zásady decentralizované samosprávy vycházel projekt z představy center organizovaných „zezdola“ [Inforum 17/90; o projektech OF a vnitřní organizaci viz také Suk 2003: 75–79; Pšejka 2005: 47–49; Hanley 2008: 80–81].

²⁶ Připomeňme, že ve své původní podobě bylo OF uspořádáno jako hnutí, které odmítá jakékoli vertikální hierarchické uspořádání. V zakládajícím dokumentu „Vnitřní organizace OF“ (Praha, 28. 11. 1989) je řečeno, že: „Smyslem činnosti místních OF je dobrovolná aktivizace občanského chování ... Proto koordinační centrum nechce a nemůže ukládat místním OF žádné příkazy a zákazy, poskytuje pouze náměty a doporučení.“ (Archiv KC OF, ÚSD)

²⁷ Jiří Suk správně trvá na důležitosti „odchodu otce-zakladatele“ [Suk 2003: 104–109].

navrhne. A to jsme byli my, my jsme ho chtěli jako prezidenta, my jsme byli jeho politická síla a on se nás zřekl, my jsme to tak vnímali.“²⁸

Jeden po druhém začínali postupně místní aktivisté OF vnímat pražské vedení jako sebou ustavenou skupinu, jejíž legitimita reprezentovat celé hnutí mohla být snadno zpochybněna. Paradoxně vedl neformální charakter hnutí k demokratickému zkreslení: místní aktivisté nebyli oficiálně reprezentováni v centrálních rozhodovacích orgánech KC OF. Tento problém vyprovokoval dlouhotrvající vnitřní konflikt, který nakonec vedl k tomu, že místní OF získala na podzim oficiální reprezentaci na Sněmu OF. Vzhledem k malému početnímu zastoupení a nerovnoměrnému zeměpisnému rozložení disentu v českých zemích nepřekvapí, že nepochopení nakonec zvítězilo [více viz Hadjiisky 2008]. Pocit odtržení ještě umocňovalo chování některých vedoucích a do vyšších funkcí zvolených představitelů OF, kteří se o řadové členy dostatečně nezajímali (nejznámější osobnosti kupříkladu málokdy vyjížděly do regionů). Faktem je, že zakladatelé OF neprojevili valnou snahu o konsolidaci hnutí.²⁹ První polovina roku 1990 tak pro OF byla jak obdobím vzestupu a volebního vítězství, tak i dobou „úbytku“ vedoucích představitelů: po Havlovi, který odešel koncem prosince roku 1989, postupně vedení hnutí opustili i Petr Pithart (v lednu 1990) a poté Jan Urban (po volebním vítězství v červnu 1990).

Cesta Klause, který kandidoval do čela OF, vedla opačným směrem, než tomu bylo u zakladatelů hnutí. Tito lidé, kteří OF od jeho založení zastupovali, je opouštěli a věnovali se svým funkcím ve vládě či parlamentu.³⁰ Klaus byl od prosince 1989 ministrem, ale často vyjížděl mimo Prahu, a při té příležitosti navštěvoval místní zastupitele OF.³¹ V říjnu roku 1990 se pustil do věcí, do nichž se bývalým disidentům nechtělo, do strukturování trvalé politické organizace. Lubomír Zaorálek³² to obrazně vyjádřil v jednom rozhovoru, který jsem s ním dělala: „moc byla na ulici a nikdo ji nezvedal. Když to Klaus konstatoval, tak zvedl tu nabízenou moc.“³³ Nástup Klause do čela OF samozřejmě probíhal podle méně „spontánní“ strategie, než by se z tohoto rozhovoru mohlo zdát. Ten však

²⁸ Zachovávám v této publikaci anonymitu rozhovoru, ale samozřejmě mohu podat informaci komukoli, kdo mne o to pro vědecké potřeby požádá.

²⁹ Tento fenomén se podobá situaci v Polsku, kdy se Geremek a Michnik plně věnovali vládním reformám s rizikem, že ztratí kontakt s řadovými funkcionáři Solidarity. Důvody nejasného vztahu prvních lídrů OF k *politické organizaci* OF jsou ovšem složité a zasloužily by rozsáhlejší analýzu [viz Hadjiisky 2005; Suk 2008].

³⁰ Anebo lidé, kteří politiku definitivně opustili, jako tomu bylo v případě Jana Urbana.

³¹ Lubomír Zaorálek kupříkladu vzpomíná, že v době, kdy vedl OF v Ostravě, se Klaus „snažil“. Udělal si na něj čas mezi čtyřma očima a „vždycky vlastně vystupoval velmi korektně, naprosto nearogantně a velmi solidně. Velice si uvědomoval, že ty regiony jsou strašně důležitá síla.“ Rozhovor s L. Zaorálkem, 31. ledna 1997.

³² Zaorálek je současný vysoký představitel České strany sociálně demokratické a v roce 1989 se angažoval v ostravském Občanském fóru. Stal se jeho mluvčím poté, co byl jeho první mluvčí Tomáš Hradílek jmenován ministrem vnitra české vlády.

³³ Rozhovor s Lubomírem Zaorálkem 31. ledna 1997.

dosti zřetelně dokládá atmosféru „mocenského vakua“, kterou tehdy místní aktivisté OF pociťovali.

Pomineme-li vůdčí úlohu Klause, ODS vznikla díky zapojení místních aktivistů, kteří se v letech 1989–1990 politicky angažovali v OF jako on a kteří před tím nebyli nijak politicky činní. Dostupné životopisné údaje potvrzují výpovědi v rozhovorech: valná většina kandidátů a kádrů ODS se před rokem 1989 politicky neangažovala.³⁴

Tato studie zdůrazňuje význam skutečnosti, že očekávání některých místních aktivistů nalezlo odezvu u potencionálního lídra, který hledal politickou organizaci na svou podporu. Pro tyto aktivisty představovala stranická příslušnost spásnou alternativu k legitimizaci plynoucí z příslušnosti k bývalému disentu. Organizační řešení, která navrhovali zakladatelé ODS, navíc vyhovovala konkrétním snahám o strukturalizaci politické činnosti na místní úrovni. Pro druhou stranu (Klause) pak byla organizační podpora OF naprosto klíčová, protože mu umožnila vymanit se z prostředí, v němž se pohyboval při vstupu do politiky. I když je ODS často prezentována jako strana parlamentního původu či strana kádrů, jako zcela základní moment strukturování nové politické strany se jeví propojení, které se při zrodu ODS vytvořilo mezi lídrem Klausem a novou elitou, jež se do politiky začala zapojovat na úrovni místních občanských fór.

2.3.2 Rychle se proměňující praktiky

Jakmile byl Klaus zvolen do čela OF, rozhodl se řídit práci KC OF, jehož členy byly osobnosti, které mu nebyly příznivě nakloněny (mimo jiné Ivan Fišera, Dagmar Havlová a Petr Kučera), za pomoci svých dvou nových poradců z místních OF: Milan Kondr³⁵ se stal místopředsedou a Klaus jej pověřil, aby roli KC OF omezil na „organizační“ úkoly;³⁶ Petr Havlík zastupoval v nepřítomnosti Klause v Koordinačním centru.

Projekt transformace OF v politickou stranu byl patrný už během setkání manažerů a politických představitelů OF v Olomouci, 8.–9. 12. 1990. Sněm OF, který se konal v Praze 12. a 13. ledna, tuto transformaci definitivně schválil (ze 175 delegátů hlasovalo pro 126). Klausův tým se rychle věnoval přeměně hnutí v politickou stranu. Jeho prvním počinem v této oblasti bylo stanovení organizačního rámce vnitřní práce, aby vznikl rutinní charakter. Místní sekce dostaly

³⁴ Sociobiografický výzkum, který jsem ohledně kandidátů ODS v roce 1996 provedla (viz níže), ukazuje, že pouze slabá menšina těchto kandidátů patřila do disidentských kruhů před rokem 1989.

³⁵ Milan Kondr, který se narodil v roce 1950 v Praze, absolvoval technická studia na ČVUT v Praze a pracoval jako vývojový technik v ČKD Praha. Na pracovišti se zapojil do OF a v červnu 1990 byl kandidátem OF na nevolitelném místě pražské kandidátky pro volby do federální Sněmovny národů. Poté byl v listopadu 1990 zvolen městským zastupitelem a v září roku 1991 se stal starostou Prahy za ODS.

³⁶ Rada KC OF, která se sešla 16. října (*Inforum* 45/90 z 25. 10. 1990).

pevný harmonogram týdenních úkolů.³⁷ Skupina poradců Václava Klause řídila „informační síť“, která kontrolovala komunikaci mezi základnou a pražským centrem, a byla pověřena řízením nové „manažerské sítě“ OF.

Aktivistům, kteří se zabývali uspořádáním červnových voleb roku 1990 v regionech, se od začátku říkalo „manažeři OF“. Nový řídicí tým se rozhodl ponechat si tento název s lichotivou západní konotací (cožpak se americkým stranickým funkcionářům neříká *bossové*?), ale zároveň si tyto zaměstnance zavazoval a centralizoval kontrolou sítě „manažerů“, z nichž se stala skutečná páteř hnutí (a pozdější strany). Místní a regionální manažeři pak na svých postech setrvali: od listopadu 1990 se manažerům nabízely smlouvy na dobu neurčitou. Byli podrobeni celonárodní hierarchické kontrole, zatímco dříve se zodpovídali hlavně místním představitelům hnutí. Za účelem konsolidování mocenské pyramidy dostala regionální koordinační centra OF (která vznikla na přechodnou dobu) trvalý charakter a byla pověřena dozorčími administrativními úkoly (výběr informací, které mají být předávány nahoru).

Tato rychlá proměna postupů a rétoriky ohledně vztahů mezi centrem a místními fóry neprošla zcela hladce. Avšak většina bývalých volených zástupců a místních manažerů OF nakonec v průběhu roku 1991 a začátkem roku 1992, byť po jistých průtazích, do ODS³⁸ vstoupila [více viz Hadjiisky 1999]. Díky místním vazbám mohla ODS vybudovat územní síť s minimálními náklady, neboť místní struktury byly vytvořeny v letech 1989–1990 ve jménu OF. Na základě podmínek dohodnutých v Lánech byly zdroje na národní úrovni rozděleny napůl mezi dvě nástupnické skupiny, zatímco místní a okresní OF si měla zvolit vlastní pravidla dělení majetku. Větší počet stoupenců ODS na místní úrovni dovolil nové straně okamžitě získat silnou přítomnost v regionech. Ještě předtím, než si přípravné výbory ODS zvolily své představitele, začala fungovat manažerská síť coby struktura budoucí strany, jejíž manažeři se posléze stali prvními regionálními mluvčími.³⁹ Přibližně tři čtvrtiny „manažerů“ OF přešlo k ODS [Hanley et al. 2008: 93].

ODS tak mohla zahájit kampaň před červnovými volbami roku 1992 dříve a za lepších podmínek než její soupeři z OF. Kupříkladu zakladatelé Občanského hnutí si nejdříve museli najít nové místnosti a znovu vytvořit územní síť, aby jejich uskupení vůbec mohlo operativně fungovat. Tato logistická převaha způsobila, že ODS měla před svými soupeři náskok a získala maximum předběžných členství ještě před formálním vznikem strany.

Rychlost opětovného zavedení stranické formy do českého politického ži-

³⁷ *Inforum*, 46/90, 1. listopadu 1990.

³⁸ Někteří aktivisté, kteří posléze vstoupili do řad ODS, nejdříve zůstali členy menších uskupení, jako byl Klub angažovaných nestraníků nebo Liberální strana národně sociální, i když měli úzkou vazbu na své bývalé kolegy z OF, kteří byli místními zakladateli ODS; jiní se stali členy KDS před tím, než se tato strana spojila s ODS.

³⁹ Taková byla situace ve všech místních OF, která jsem studovala. Zjištění doplňují závěry Hanleyho a Pšeji ohledně předregistrace členů ODS na místní úrovni [Pšeja 2004; Hanley 2008: 93].

vota proto lze považovat především za důsledek politické strategie, která byla vybudována v roce 1990. Jejím tvůrcům šlo o to, získat náskok před zakladateli OF a ostatními politickými formacemi, které v té době vznikaly, a zajistit tak politickou podporu Václavu Klausovi, který se měl stát vůdčí postavou reforem na cestě k tržní ekonomice.

Pak je tu druhý faktor – jakkoliv na tomto místě není prostor pro širší argumentaci – a tím je váha československé politické a stranické historie. Pro některé skupiny uvnitř OF měly svůj význam vzpomínky na stranický politický život. Tento rys se během výzkumu objevil samozřejmě silněji v Brně, ale byl přítomen i v Ostravě: mnozí aktivisté OF měli vlastní či rodiči zprostředkovanou zkušenost s fungováním politických stran předválečného období či let 1945–1948. Není proto divu, že se obraceli právě ke stranickému uspořádání, se kterým neměli tu nejhorší zkušenost.

Za pozornost stojí i argumenty zdůvodňující zavedení nových organizačních postupů do OF. Tyto nové postupy, které byly označovány za „profesionální“ a za jediné vedoucí k „modernímu evropskému státu“ a které byly vzdáleny experimentům „občanských iniciativ“,⁴⁰ byly součástí snah o novou legitimizaci strany, úzce spojenou s reformami vedoucími k tržní ekonomice.

3. ODS devadesátých let: budování politické identity

První legitimizace nových politických elit v letech 1989 a 1990 proběhla hlavně na historickém základě – vycházela z odporu k bývalému sovětskému režimu. Stručně řečeno, profil politika, tak jak jej v letech 1989–1990 ztělesňoval Václav Havel, Jiří Dienstbier, Petr Pithart či Václav Benda, navzdory rozdílům v profesní dráze a v ideologii, představoval politicky osvícený amatér, uznávaný pro svůj odpor proti bývalému režimu, ale také pro své intelektuální a morální kvality. Takováto politická legitimita se nedá zredukovat na pouhou příslušnost k nějaké politické straně.

Oproti tomuto prvnímu typu legitimacy vytvořil Klausův tým model opačný, vyžadující od straníka profesionalitu. „Kompetentnost“ byla prezentována jako důležitější požadavek než osobní a morální angažovanost ve věcech veřejných. Místo toho, aby Klausův tým dával v politice přednost amatérovi, což by v období změn vypadalo dost logicky, požadoval vysokou „profesionalitu“ navzdory tomu, že jeho členové se nikdy před rokem 1989 politicky neangažovali. Můžeme se proto ptát, o jaký typ „profesionality“ mohlo na konci sovětské éry jít.

⁴⁰ Na schůzce v Olomouci, o níž již byla řeč (8.–9. 12. 1990), V. Klaus tvrdil: „Měli bychom dnes i zítra jasně ukázat, které cesty rozhodně k modernímu evropskému státu nevedou. (...) k němu nevede ani jakákoliv experimentální idea jakýchsi občanských iniciativ“ (*Informum* 25/90, 13. prosinec 1990).

3.1. Postava ekonoma a podnikatele při formování nové politické strany

Nová strana i přes očekávání, že se vydá cestou západních politických stran,⁴¹ vsadila na ekonomicko-podnikatelskou a stranickou provázanost.⁴² Důraz na osobnost ekonoma a podnikatele při identitní konstrukci strany toto neotřelé spojení symbolicky umocnil.

Popisovaná strategie je samozřejmě dána profesí Václava Klause. Ještě předtím, než pomyslel na vybudování politické organizace, se na Ministerstvu financí obklopil některými bývalými kolegy, z nichž si vytvořil tým. Ti jej pak následovali i do ODS a stali se jejími počátečními pilíři. Spoluzakladatel, místopředseda a hlavní tvůrce koncepce strany Josef Zieleniec, který byl v letech 1992 až 1997 ministrem zahraničních věcí, pracoval po absolvování ekonomických studií jako výzkumný pracovník v Ústavu průmyslových technologií. Ministr financí ve vládách Václava Klause a jeho blízký poradce Ivan Kočárník⁴³ absolvoval stejně jako on Vysokou školu ekonomickou v Praze. Jan Stráský, který má také ekonomické vzdělání (doktorát na Karlově univerzitě), byl na počátku sedmdesátých let spolupracovníkem Václava Klause v Československé státní bance. Na žádost Klause byl v roce 1991 jmenován místopředsedou české vlády a v roce 1992 se stal místopředsedou ODS.⁴⁴

Tito lidé ale nebyli jenom bývalí kolegové. Někteří se dobře znali, protože se před rokem 1989 účastnili stejných neformálních ekonomických seminářů. Klaus založil víceméně neformální debatní skupiny, kde se četly a komentovaly práce Friedricha von Hayeka, Milтона Friedmana nebo George Stieglera.⁴⁵ V tomto prostředí byl bývalý režim kritizován spíše pro svou nekompetentnost a zaostávání

⁴¹ Na sněmu 23. 2. 1991 Klaus vyložil, jak by nová strana měla vypadat: „Nebude to strana masová, nebude to strana s členskými průkazy a demokratickým centralismem. Bude to strana moderní, se strukturou podobnou západoevropským stranám s podobným programem.“ (Projev Václava Klause na sněmu OF 23. 2. 1991).

⁴² První generální tajemník strany Petr Havlík často používal pro ODS metaforu podniku, viz na toto téma i Seán Hanley, který popisuje ODS jako „nástroj technokratické modernizace“ [Hanley 2004: 37].

⁴³ Bývalý komunista Ivan Kočárník zaujímal za bývalého režimu významné funkce v Československé státní bance. V jeho případě je fenomén legitimizace „profesionalizací“ obzvláště výrazný: kampaň před parlamentními volbami v roce 1996 jej popisuje takto: „Díky klidnému přístupu a profesionalitě je vysoce uznáván ve finančních kruzích jak doma, tak i v zahraničí. Proto mu čtenáři časopisu *Central Europe* vydávaném v Londýně udělili cenu nejlepšího ministra financí střední Evropy za rok 1994.“ (Archiv ODS, volební dokumentace ODS: letáky představující volební lídry strany, 1996)

⁴⁴ Kostelecký a Kroupa uvádějí, že v roce 1995 měla v celostátním vedení ODS celá třetina členů Výkonné rady technické nebo ekonomické vzdělání [Kostelecký, Kroupa 1996: 101]. Dodejme, že kupříkladu v roce 1994 měli tři z pěti členů vedení strany (předseda a místopředsedové) ekonomické vzdělání.

⁴⁵ Klaus byl v roce 1968 členem „Klubu mladých ekonomů“. V letech 1980 až 1986 založil a potom vedl měsíční seminář výzkumných pracovníků a studentů, kteří komentovali západní ekonomické práce.

za světovou ekonomikou než kvůli omezování občanských svobod. Silná ideologizace ekonomie v 90. letech může být vztažena k předchozím debatám, které probíhaly před rokem 1989, někdy dokonce uvnitř ústavů Československé akademie věd [Aligica, Evans 2009].

Klausovi a jeho poradcům posloužila původní profese ekonoma k tomu, aby položili rovnítko mezi „pevně strukturovanou politickou stranou“ a rychlým přechodem k tržnímu hospodářství. Klaus rozvíjel a dlouho pěstoval typický politický diskurz, v němž se prolínaly ekonomické myšlenky teoretika Klause s představou nutnosti o vytvoření vhodného „politického nástroje“ k prosazování politických myšlenek a cílů, které s ním sdíleli jeho příznivci.

Na památném setkání, které se konalo 8. a 9. prosince roku 1990 v Olomouci, pronesl Klaus, jenž byl krátce před tím zvolen do čela OF, důležitý programový projev: „Zdá se, že pro naši další aktivitu potřebujeme politickou stranu, potřebujeme politickou stranu s výrazným programem, jehož sjednocujícím prvkem musí být ekonomická reforma nasměřovaná k vytvoření tržní ekonomiky, založené na soukromém vlastnictví.“⁴⁶ V jeho projevu se tak směřovaly „ekonomické standardy“ a „politická normalita“ do jedné a téže objektivizované vědecké pravdy prověřené zkušenostmi. Cílem jeho argumentace bylo varovat spoluobčany před jakýmkoli novým „experimentováním“.⁴⁷ Klaus často porovnával „třetí cesty“ v ekonomii a v politice, které jsou podle něj iluzorní a nebezpečné.⁴⁸ Ve svém slavném výroku Klaus opěvoval „tržní ekonomiku bez jakéhokoli adjektiva předřazeného před klíčové slovo tržní“, což znamená jedinstvo kapitalistického modelu [Klaus 1991: 21–22, projev z 1. 7. 1990].

Díky původní profesi svého šéfa tak mohla strana rozvíjet volební komunikaci, která potencionální voliče konejšila nabízením jistot tam, kde bývalí představitelé OF hovořili spíše o kroku do neznáma a o specifičnosti přechodného období. Hojně se používaly výrazy *ex cathedra*, v člancích ministra financí se dokonce objevovaly matematické vzorce a grafy. Klaus se pustil do „vysvětlování“ ekonomické reformy na mítincích, v televizních rozhovorech i v tisku. V tomto smyslu se ODS Václava Klause jevila jako obzvláště jasný příklad základní tendence středoevropské politiky po roce 1989: uplatnění ekonomicko-manažerské kompetence a představy v politice vycházející z ekonomistního pojetí politického přechodu, podle něhož se odpoutání z éry sovětismu mělo ponechat na „přirozených silách trhu“ [více viz Hanley 1999; Aligica, Evans 2009].

⁴⁶ Projev Klause na pracovním setkání manažerů a politických představitelů OF v Olomouci, 8.–9. 12. 1990 (*Inforum*, 52/90).

⁴⁷ Ve svém projevu v Olomouci to Klaus několikrát zopakoval: „Nepokoušíme se o žádné experimenty, o hledání něčeho nového“, a dále učinil paralelu s komunistickým experimentováním: „nechceme být průkopníky a sociálními experimentátory“ (projev V. Klause, *Inforum*, 52/90).

⁴⁸ „Měli bychom si jasně říci, že k němu (k modernímu evropskému státu) nevede třetí cesta v ekonomice ani v politice.“ (op. cit.)

ODS se od počátku vyznačovala tím, že se zaměřila na rychlý přechod k tržnímu hospodářství a zejména tím, že s ním spojila svou politickou identitu. Ve své předvolební kampani se strana prezentovala coby strana „schopných, podnikavých a sebevědomých občanů, kteří dokážou vzít odpovědnost sami za sebe, za svou rodinu, za svoji obec a za stát“, stranu, „jejíž členové budou aktivně spoluvytvářet soukromé vlastnictví a volný trh“ (*Stanovy Občanské demokratické strany* („ODS se představuje“ 1995), čl. 2 „Cíle a úkoly strany“). Co se struktury voličů týče, ODS se mohla opírat o městskou střední moderní a technicky zaměřenou třídu. V porovnání se zbytkem střední a východní Evropy devadesátých let se těšila mimořádné stabilitě, protože ji v té době podporovala ve všech typech voleb zhruba třetina voličů.

Odkazy na podnikatelské prostředí a manažerskou profesionalitu se objevují i ve veřejných prohlášeních kandidátů ODS. Svědčí o tom předvolební brožurky z června 1996, *Dokázali jsme, že to dokážeme!*, v nichž se často zmiňují „organizační dovednosti“ jednotlivých kandidátů, „konkrétní realizace“, schopnost „jednat rychle a dobře“. Jako příklad tendence, která se objevuje v mnoha životopisných přehledech, uveďme výňatek z prezentace kandidáta volebního obvodu jižní Moravy, absolventa Fakulty ekonomie a řízení v Brně.

Působí velmi energicky a cílevědomě. Přesně tak, jak si představujete úspěšného podnikového manažera. Vždy seriózně oblečen, hovoří věcně a jasně, precizně argumentuje. Spí maximálně šest hodin denně, je stále v pohybu, a pokud nepracuje, čte *Ekonomu*, *Hospodářské noviny* nebo *Strategii*.

Obliba určitého typu chování a sebe prezentace straníků s sebou nesla celou řadu symbolických projevů: vybrané oblečení, sebevědomí, iniciativnost, pracovní výkonnost. Samotná prezentace předvolebního materiálu svědčila o snaze vystavit na odiv dosaženou profesionalitu. Křídový papír, fotografie kandidátů v obleku s kravatou namísto zábavných plakátů a bohémství OF. Všichni mužští kandidáti na fotografiích vypadají stejně: mají tmavý oblek, světlou košili a kravatu. Tento fakt naznačuje respekt k implicitnímu či explicitnímu řádu a navozuje představu, že přijetí jistých kánonů v oblečení znamená profesní zkušenosti a kompetence. Jde též o strategii omilostnění obleku s kravatou, který disidenti odvrhli, protože v něm chodili příslušníci nomenklatury. Hodně se mluví o krásných Klausových kravatách, které mají kontrastovat s nemoderními obleky starých funkcionářů ze sovětské éry...

Hrálo-li prosazování legitimizace a vytváření stranické identity velkou roli, lze si klást otázku, zda je úspěšnost provázanosti strany a tržního hospodářství pouze symbolickým konstruktem. Jinak řečeno, jestliže tento symbolický konstrukt fungoval a svým způsobem „byl završen“, je to možná proto, že dal smysl profesionální a soukromé dráze mnoha lidí, kteří se angažovali po Klausově boku.

3.2. Nejednoznačnost ekonomistní legitimizace ODS: Strana inženýrů v zemi inženýrů

Předchozí profese je jedním ze zdrojů, které se nováčci v politice snaží využít. Obecně lze říci, že spojitost mezi předchozí profesí nových politických představitelů a jejich novou politickou činností je významným momentem ve všech obdobích změn, kdy se přetvářejí politické kodexy a pravidla.⁴⁹ Sociální charakteristiky aktérů nicméně nejsou dostatečně analyzovány jak v literatuře o demokratizaci, tak ani ve studiích nových politických stran v nových demokraciích.⁵⁰

Pádnost a důvěryhodnost politické rétoriky ODS o přednostech volného trhu se částečně opírala o předchozí profesi hlavních lídrů strany, kteří se prezentovali jako ekonomičtí odborníci. Jak to ale bylo s ostatními představiteli strany, místními volenými zástupci, méně známými kandidáty? Mělo prosazování politického manažera a ekonomického odborníka jiný dopad než rétorický? Abychom to zjistili, vytvořili jsme databázi politiků ODS čerpající zejména z předvolebních životopisů 295 kandidátů ve volbách do Poslanecké sněmovny v červnu roku 1996.⁵¹ Rok 1996 je pro tento výzkum příhodný, protože je obdobím završení první konsolidace strany následující bezprostředně po spojení s KDS (Křesťansko-demokratická strana) a před odtržením Unie svobody. Lze z toho vyvodit mnohá ponaučení.

Podle těchto pramenů patřili kandidáti ODS především ke generaci, které v roce 1989 bylo mezi 30 a 45 lety. Ve všech volebních obvodech se průměrný věk pohyboval mezi 42 a 45 lety. Kandidáti ODS tudíž byli poměrně mladí, stejně jako ve většině nových českých stran [Kyloušek 2007: 81]. Vystudovali a zahájili svou pracovní kariéru na začátku „normalizace“. Tato generace zažila otupělost, která zavládla po vojenské invazi, a systematické podkopávání reformu pražského jara. Byla sice mladá, ale již dostatečně zformovaná, a měla tudíž veškeré předpoklady k tomu, aby se rychle přizpůsobila novému systému.

Podíl vysokoškolských kandidátů je výrazný (76 %) a značně přesahuje celostátní průměr (v roce 1991 si pouze 16,5 % české mládeže v 18 letech podalo přihlášku na vysokou školu [OECD 1993: 126]). U dosaženého vysokoškolského vzdělání je nápadné malé zastoupení humanitních věd. Humanitní obor absolvovalo necelých 5 % kandidátů. V sociálních vědách se nejčastěji objevuje

⁴⁹ Z tohoto pohledu můj výzkum zapadá mezi sociohistorické studie politických elit, které zkoumají vliv předchozího zaměstnání politiků na jejich definice a redefinice toho, co je považováno za „správného“ politika. Tento přístup byl vyvinut například ve Francii týmem výzkumníků kolem Michela Offerlé [Offerlé 1999] a na evropské úrovni skupinou kolem Henricha Besta a Maurizia Cotty [Best, Cotta 2000].

⁵⁰ Struktura stranického vedení přitahuje alespoň trochu pozornosti, jak ukazuje analýza socioprofesionálních charakteristik pro české strany provedená Tomášem Kosteckým a Alešem Kroupou [Kostecký, Kroupa 1996].

⁵¹ Volební časopis ODS *Dokázali jsme, že to dokážeme!* (1996). Původní účel těchto dokumentů samozřejmě není vědecký. Tyto údaje byly korigovány a doplněny za pomoci dalších zdrojů (archivy, média, ročenky atd.).

pedagogika⁵² (lehce nad 6 % kandidátů) a ekonomie (5 %) nebo práva (více než 4 %), na rozdíl od historie nebo sociologie. Lékařské a přírodovědné obory také byly slušně zastoupeny. I přes tuto rozmanitost ve vzdělání se projevuje jeden výrazný rys: převaha technického středoškolského i vysokoškolského vzdělání: 40,4 % kandidátů studovalo na vysokých ekonomických nebo technických školách (průmysl, agronomie). 10 % kandidátů také složilo odbornou nebo technickou maturitu na *střední škole průmyslové, technické nebo zemědělské*.

To pozoruhodně kontrastovalo s profilem bývalých zakladatelů OF. Absolventi vysokých škol (jsou stejně početní: okolo 80 % případů) převážně studovali na pražských univerzitách s vědecko-humanitním, uměleckým a sociálním zaměřením (historie, filozofie, práva, literatura, divadlo...).⁵³ Oproti nim museli zakladatelé ODS prokazovat nejen svou politickou průpravu (nepříslušnost k disentu), ale také odlišný intelektuální a profesionální profil.

Převaha technického vzdělání je obrazem stavu, který panoval za bývalého sovětského režimu. Socialistické ekonomiky, které byly zaměřeny na průmysl, upřednostňovaly odborná a technická vzdělávací zařízení. Ostatně v tomto smyslu mají Čechy i Morava dlouhou tradici. Již od dob rakousko-uherské monarchie se technické vzdělání těšilo jisté společenské prestiži. Inženýři, kteří vystudovali na technických nebo ekonomických vysokých školách, představovali 40 % všech kandidátů. Mezi vysokoškolsky vzdělanými kandidáty tvořili většinu (53 %), často navštěvovali stejné vysoké školy (hlavně ČVUT v Praze, VUT v Brně nebo VŠB v Ostravě). I v tomto se charakteristika kandidátů ODS podobá průměrnému profilu, který se objevuje v dospělé české populaci. Podle statistik OECD tvořili více než polovinu vysokoškolských absolventů inženýři, zatímco v zemích OECD představuje průměr 12 %.⁵⁴

V oblasti profesního vzdělání se tedy obecný obraz kandidátů ODS v roce 1996 dosti podobal obrazu celé populace. To samo o sobě je ale zvláštní, protože podle pravidel, která v politice určují výběr kandidátů do voleb, se projevují značné rozdíly mezi sociální strukturou populace a strukturou jejich zástupců. To, že profil kandidátů ODS značně odpovídal profilu celkové populace (jestliže přistoupíme na výjimku ohledně vyššího podílu vysokoškolsky vzdělaných), lze přičíst specifičnosti období, v němž ke změně režimu došlo: na počátku devadesátých let, kdy budoucí kandidáti z roku 1996 vstupovali do politiky, nebylo politické pole ještě plně autonomní.

⁵² Pedagogika, která byla oficiálně uznána v roce 1946, je ve vysokoškolském vzdělání novější disciplínou, která byla zaměřena hlavně profesně, a nikoli všeobecně. Pedagogické fakulty byly pod přísnou kontrolou úřadů a pod dohledem strany.

⁵³ Sociobiografický průzkum prováděný na stovce členů KC OF vybraných podle míry jejich účasti na schůzích a v různých komisích KC OF v listopadu a prosinci 1989 [více viz Hadjiisky 2004, 2005].

⁵⁴ Pro srovnání uveďme, že podíl těchto absolventů ve Spojených státech představuje 7 % a v Německu 19 %, [OECD 1993: 214].

Průzkum učebních osnov v hlavních studijních oborech umožnil provést důkladnou analýzu, z níž vyplývá, že mezi absolventy vysokých škol převažovali inženýři s průmyslovým zaměřením. Samotní průmysloví inženýři představovali 20 % všech kandidátů a přes 26 % kandidátů s vysokoškolským vzděláním. Nejvíce mezi nimi bylo strojních a elektrotechnických inženýrů, za nimi se umístili stavební a důlní inženýři. To znamená, že tito kandidáti pracovali v těžkém průmyslu, který měl v bývalém hospodářském systému tradičně výsostné postavení. Mnoho z nich, jež lze zařadit do skupiny, kterou britští sociologové Clark a Soulsby nazývají „čekající elitou“ bývalých socialistických podniků,⁵⁵ prošlo ve svém oboru klasickou profesní cestou [Clark, Soulsby 1996: 288].

Průzkum mimo jiné dokládá, že kandidátů s ekonomickým vzděláním bylo mnohem méně než průmyslových inženýrů. Ekonomů bylo celkem 5 %, průmyslových inženýrů 20 %. Citelně to mění široce rozšířenou představu o ODS jakožto „straně ekonomů“. Ekonomové sice měli převahu ve stranických vedoucích funkcích, ale u kandidátů strany, kde převažovali techničtí pracovníci z průmyslové výroby, to neplatilo. Ekonomové směli být v bývalém sovětském systému výzkumnými pracovníky a plánovači. Jejich práce souvisela s plánováním, ať již byli zaměstnáni v Ústavu pro hospodářský výzkum, v Prognostickém ústavu nebo na Státní plánovací komisi. Hotoví inženýři a techničtí pracovníci zaujíмали vedoucí pozice v podnicích a dohlíželi na plnění plánu [viz Fogel 1994: 139]. V devadesátých letech se tak ve ODS částečně opakovala „dělba práce“ plánované výroby prostřednictvím strukturální homologie.

3.3. Paradoxy legitimizace trhem a ekonomickými vědami

V historickém období, v němž reformy umožňující přechod k tržnímu hospodářství představovaly hlavní prioritu politické agendy, znamenaly ekonomické a řídicí schopnosti významné plus pro legitimizaci politické kariéry. Takováto legitimizace ekonomickou kompetentností však nebyla zcela jednoznačná. V letech 1989 až 1990 se podobná politická legitimita mohla jevit jako problematická, protože plánovaná ekonomika bývalého systému nepoznala liberalizaci srovnatelnou s Maďarskem. Lídřům ODS se docela dobře podařilo, že se na to pozapomnělo. ODS umožnila, aby se v politice uplatnil socioprofesionální profil představující „ekonomiku“ bývalého sovětského světa práce. Tito lídři sice nebyli nutně členy KSČ,⁵⁶ jejich pracovní dráha však byla dokladem toho, jak se dokázali

⁵⁵ Vedoucí oddělení, kteří jsou přímo podřízeni ředitelům oddělení, tvoří tuto „čekající elitu“ průmyslových podniků, protože kariérní postup probíhal postaru pomalým a předvídatelným tempem.

⁵⁶ Tajný dokument ústředního archivu ODS (na němž bylo napsáno „schovat hluboko do trezoru a kopie spálit“) ukazuje, že jen malé procento členů a kandidátů ODS jsou bývalí členové KSČ: 8,27 % členů a 1,52 % kandidátů ODS v červnu 1992. Tyto údaje byly ale neúplné, chyběla statistika ze středních a západních Čech.

v bývalém režimu zařadit. Z tohoto pohledu lépe pochopíme význam manažerské rétoriky, jež se objevuje v životopisech již zmiňovaných kandidátů. Jedná se o jakousi šikovně upravenou definici toho, co by mohlo být považováno za „stigma“ (profesní konformismus a závislost na strukturách bývalého režimu).

Sociografická analogie kandidátů ODS s československou střední třídou po konci sovětské éry se projevila také v jejich touze po politických změnách, které by se odrazily i v osobním životě. Cesty, kterými se po roce 1989 ubírali kandidáti ODS, ukazují silně narůstající mobilitu, a to dokonce nezávisle na volebních mandátech. Nejvýrazněji se to projevilo v přechodu bývalých dělníků, technických kádrů, lékařů, právníků, architektů atd. do soukromé sféry. Mnoho kandidátů ODS se podílelo na energickém vykročení české společnosti do soukromé sféry, ať již za první (takzvané „malé“) privatizace, která probíhala od roku 1991, anebo za velké privatizace, která v letech 1991 až 1996 umožnila částečnou privatizaci národního průmyslového parku. Ti, kteří byli členy různých regionálních ekonomických svazů, se přímo účastnili vládních jednání o privatizaci průmyslových podniků.

Základem prvotních úspěchů ODS tak bylo to, že dokázala propojit liberální ekonomy, jejichž líheň se před rokem 1989 nacházela v Československé akademii věd a kteří byli jejími zakladateli, s lidmi doposud vykonávajícími vedoucí funkce v průmyslových podnicích, kteří nově vstupovali do politiky. Když byl Klaus v čele vlády, vedl opatrnou průmyslovou politiku, která nevadila zájmům kádrů v průmyslu [viz Dangerfield 1997]. Ve vnitrostranické politice pak zabránil nejradikálnějším antikomunistům v získání většího vlivu, což v roce 1994 vedlo k založení DEU. Základy nového politického systému tak nakonec nepoložili ti, kteří se komunismu vzepřeli, ale ekonomové, inženýři a technici minulého režimu.

Je samozřejmé, že ne všichni kandidáti si vybrali tuto stranu s ohledem na svou předešlou profesní činnost a sociabilitu v českém industriálním prostředí. Obraz strany, který jsem zde načrtla, je nutné ukázat se všemi nuancemi. Ale například vzestup Mirka Topolánka až do čela ODS, k němuž došlo v prosinci 2002, hodně vypovídá o tom, jaký význam při vnitřní legitimizaci ve straně sehrál tento aspekt. Jeho tehdejší těsné zvolení před Petrem Nečasem potvrdilo také částečnou rozštěpenost stranické základny – Petr Nečas představuje spíše proud konzervativní pravice vycházející z katolické tradice. Cesta Topolánka nejen dokládá, jaké místo zaujímají bývalé (a dnešní) průmyslové kádry ve straně, ale také to, jak silně jsou na regionální a celonárodní úrovni napojeny ekonomické kruhy a stranické prostředí.⁵⁷

⁵⁷ Mírek Topolánek v roce 1989 pracoval jako inženýr v podniku energetických průmyslových projektů *Energoprojekt*. Angažoval se při zakládání OF na pracovišti i ve svém bydlišti (Ostrava-Poruba), kde byl v roce 1990 zvolen do městské rady a účastnil se práce privatizační komise ve svém obvodu. Toto rychlé a intenzivní angažmá v OF částečně vysvětluje skutečnost, že Topolánkuv otec upadl v nemilost (bývalý dělnický člen strany, který byl

Spojení mezi ekonomy a inženýry, které ze začátku napomohlo úspěchu strany, je dnes poznamenáno napětím. Víme o rozepřích mezi Klausem a Topolánkem. Těžko říci, zda šlo o politikaření nebo o kritiku reálné politiky, faktem ale je, že Klaus slovně napadl sepětí mezi podnikatelským prostředím a politickou činností stranických špiček ODS. Klaus se nedávno pustil do „lobbování“, jehož míra „za dvacet let naší svobodné země nikdy nedosáhla úrovně, která vznikla za této vlády (Topolánek)“. Myslí si, že by se ODS měla spíše nazývat Podnikatelskou demokratickou stranou a distancuje se od současného vedení strany slovy „I’m pro-market, I’m not pro-business.“ [Klaus 2009]

4. Závěr

Zde prezentované analýzy zpochybňují myšlenku, že pouze noví lidé mohou vytvořit nový politický a společenský systém. ODS totiž může být interpretována jako strana z významné části složená ze střední úrovně profesních elit normalizace, které čekaly na plnohodnotné uplatnění. Teoreticky vzato moje zjištění přitahují analýzám nahlízejícím na změnu politického režimu jako na „transformaci“, které v ní nevidí pouze rozchod s minulostí, ale hledají případnou kontinuitu se společenskými strukturami a praktickými kodexy minulého režimu [Stark, Bruzst 1998], a to i v případě nových politických stran. Cílem není vynášet soudy, ale vyslovit domněnku, že úspěch ODS a její trvalý vliv lze částečně vysvětlit tím, že vyjadřovala touhy dynamických sociálních vrstev české společnosti na sklonku sovětské éry. Je paradoxní, že strana, která začátkem devadesátých let nejsilněji hovořila o radikálním skoncování s minulostí, zároveň nejlépe odpovídala sociálním a myšlenkovým strukturám společnosti konce „reálného socialismu“.

Tento výzkum potvrzuje důležitost, jakou při ustavování ODS hrál vztah mezi stranickým lídrem a stranickými aktivitami. Role aktivistů byla klíčová pro vytvoření stranické sítě na území celého státu ve velmi krátké době. Navíc díky dosaženému vzdělání a profesní kariéře řady aktivistů se mohl diskurz předsedy

po roce 1968 exemplárně vyloučen), i to, že za „normalizace“ pociťoval silnou frustraci (nemožnost studovat žurnalistiku, pocit uzavřenosti, ale bez odhodlání emigrovat...).

Když v roce 1991 opustil *Energoprojekt*, aby založil poradenskou firmu působící v energetickém průmyslu (VAE), učinil tak se svými bývalými kolegy z pobočky OF na pracovišti. Do ODS oficiálně vstoupil až v roce 1994. Jeho vztahy s lokálním stranickým prostředím však byly usnadněny obdobným vzděláním, přátelskými vazbami (s průmyslovými inženýry Evženem Tošenovským, starostou Ostravy v letech 1993 až 2000, a Milanem Balabánem, zástupcem starosty) a rovněž tak i častými styky mezi politiky a vedoucími podniků ve Sdružení pro obnovu a rozvoj severní Moravy a Slezska, které od roku 1995 vedl jiný kandidát a budoucí poslanec za ODS, ing. Radim Chytka. Když mu Tošenovský, Balabán a Chytka nabídli, aby za ODS kandidoval do Senátu, mohl se opřít o značnou finanční nezávislost na straně (což mu při kampani v roce 1996 dalo manévrovací prostor), ale také o důkladnou znalost regionálních stranických kruhů (zdroj: rozhovor autorky s Mirkem Topolánkem, Ostrava, 21. 2. 1997).

strany, v němž spojoval manažerské a politické schopnosti, stát něčím více než jen prázdnou rétorikou. Tento diskurz se transformoval do jedné ze základních složek identity strany, která ji odlišuje od ostatních stran v Česku.

Na základě provedené analýzy můžeme identifikovat tři okolnosti, které by mohly stát za strukturováním konzervativní a protržní politické strany v České republice: (1.) struktura politické soutěže uvnitř „demokratického tábora“ v letech 1989 a 1990 a rychlý vznik konkurenční elity, která stála proti zakladatelům Občanského fóra; (2.) vzájemná odezva mezi potencionálním politickým lídrem a skupinami řadových aktivistů v regionech, které si rovněž přály, aby vznikla stranická organizace; (3.) vstup bývalých reformních vedoucích pracovníků průmyslu do ODS, což byl pravděpodobně důsledek konzervatismu KSČ a negativní stopy, kterou zanechala „normalizace“ (v ostatních zemích středovýchodní Evropy – Maďarsko, Polsko, Bulharsko – se cítili spřízněnější s reformovanými komunistickými stranami). V období privatizace státního majetku bylo zapojení této části populace klíčové.⁵⁸

Rovněž lze na závěr zmínit kulturní a relativní dimenzi tendencí, které jsou obvykle prezentovány jako „samozřejmé“ nebo „přirozené“. Prosazení ekonomické kompetentnosti v politice není východoevropským specifíkem, ba právě naopak. V současných demokraciích je tato tendence běžná [Briquet, Hadjiisky 2008]. Pakliže ale máme pochopit, jak velkou váhu měly ekonomické schopnosti ve střední a východní Evropě, musíme vzít v úvahu specifickou kontextu v postsovětském období. Ekonomie byla oblastí, kde došlo k rozchodu s minulým režimem. Zatímco kupříkladu chilští ekonomové kladli důraz na kontinuitu a poukazovali na nebezpečí, jež by plynula z příliš radikálních rozhodů s minulostí,⁵⁹ pak východoevropští liberální ekonomové se naopak projevíli jako tvrdí zastánci radikálnosti, která jediná měla své oprávnění v době, kdy padly veškeré „ideologie“.

Z francouzštiny přeložily Alena Gebertová a Zuzana Tomanová.

⁵⁸ Závěry, k nimž jsem dospěla, mne vedou ke srovnání českého případu ODS s maďarským případem strany FIDESZ. I zde na začátku devadesátých let dokázal silný vůdce (Viktor Orban) splnit očekávání části základny participativního hnutí (kterým na počátku Fidesz, stejně jako OF, byla) a založit plně strukturovanou hierarchizovanou a (ještě více než ODS) centralizovanou politickou stranu, která se mohla chopit státní a vládní moci. Strana Fidesz se však uchýlovala spíše k nacionální než liberální rétorice, protože privatizace zvýhodňovala povětšinou ekonomické kádry bývalého režimu a protože tato politika byla na programu Maďarské sociální strany. V České republice, alespoň na počátku, tyto politické překážky ODS nebrzdily [více viz Fowler 2004; Waterbury 2006; Hanley et al. 2008].

⁵⁹ Citujme naopak zdůvodnění chilského ekonoma: „ekonomové jsou v přechodné době politických změn ojedinělí, protože jsou nakloněni kontinuitě; neuvažují o věcech v rámci radikálních změn“ [Montecinos, Markoff 1993: 18].

MAGDALÉNA HADJIISKY je doktorkou politických věd, členkou Groupe de Sociologie Politique Européenne (GSPE), výzkumného pracoviště politologie Štrasburské univerzity. Publikovala například v časopisech *Politix*, *La nouvelle Alternative*, *West European Politics*.

Literatura

- Ágh, Attila. 1998. „The End of the Beginning: the Partial Consolidation of East Central European Parties and Systems.” Pp. 186–199 in Paul Pennings, Jan-Erik Lane (eds.). *Comparing Party System Change*. London, New York: Routledge.
- Aligica Dragos, Paul, Anthony J. Evans. 2009. *The Neoliberal Revolution in Eastern Europe: Economic Ideas in the Transition from Communism*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Berger, Peter L., Thomas Luckmann. 1966. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Garden City, NY: Anchor Books.
- Best, Heinrich, Maurizio Cotta (eds.). 2000. *Parliamentary Representatives in Europe 1848–2000. Legislative Recruitment and Careers in Eleven European Countries*. Oxford: Oxford University Press.
- van Biezen, Ingrid. 2005. „On the Theory and Practice of Party Formation and Adaptation in New Democracies.” *European Journal of Political Research* 44 (1): 147–174.
- Blejer, Mario I., Fabrizio Coricelli. 1995. *The Making of Economic Reform in Eastern Europe: Conversations with Leading Reformers in Poland, Hungary and the Czech Republic*. Aldershot, Brookfield: Edward Edgar.
- Bunce, Valerie. 1995. „Should Transitologists be Grounded?” *Slavic Review* 54 (1): 111–127.
- Briquet, Jean-Louis, Magdaléna Hadjiisky (eds.). 2008. *Hommes d'affaires en politique*. *Politix* 4 (84).
- Čermák, Miloš, Jan Sotona. 1997. *Klaus je mrtev, ať žije Klaus!* Praha: Duel.
- Clark, Ed, Anna Soulsby. 1996. „The Re-formation of the Managerial Élite in the Czech Republic.” *Europe-Asia Studies* 48 (2): 285–303.
- Dangerfield, Martin. 1997. „Ideology and the Czech Transformation. Neoliberal Rhetoric or Neoliberal Reality?” *East European Politics & Societies* 11 (3): 436–469.
- De Waele, Jean-Michel. 1999. *L'émergence des partis politiques en Europe centrale*. Bruxelles: Editions de l'Université de Bruxelles.
- Dobry, Michel. 2000. „Paths, Choices, Outcomes, and Uncertainty. Elements for a Critique of Transitological Reason.” Pp. 49–70 in Michel Dobry (ed.). *Democratic and Capitalist Transitions in Eastern Europe: Lessons for the Social Sciences*. Dordrecht: Kluwer Academic Publ.
- Dobry, Michel. 2009. *Sociologie des crises politiques*. Paris: Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques.
- Duverger, Maurice. (1951) 1973. *Les partis politiques*. Paris: Armand Colin.
- Dvořáková, Vladimíra, Aleš Gerloch (eds.). *Krystalizace struktury politických stran v České republice po roce 1989*. Praha: Česká společnost pro politické vědy.
- Dvořáková, Vladimíra, Jiří Kunc. 1996. „Zrod českého stranického systému.” Pp. 55–63 in Vladimíra Dvořáková, Aleš Gerloch (eds.). *Krystalizace struktury politických stran v České republice po roce 1989*. Praha: Česká společnost pro politické vědy.
- Enyedi, Zsolt, Gábor Tóka. 2007. „The Only Game in Town. Party Politics in Hungary.” Pp. 147–177 in Paul Webb, Stephen White (eds.). *Party Politics in New Democracies*. Oxford, New York: Oxford University Press.

- Enyedi, Zsolt, Lukáš Linek. 2008. „Searching for the Right Organization.“ *Party Politics* 14 (4): 455–477.
- Fogel, Daniel S. (ed.). 1994. *Managing in Emerging Market Economies. Cases from the Czech and Slovak Republics*. Boulder, CO, Oxford: Westview Press.
- Fowler, Brigid. 2004. „Concentrated Orange: Fidesz and the Remaking of the Hungarian Centre-Right, 1994–2002.“ *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 20 (3): 80–114.
- Hadjiisky, Magdaléna. 1999. „La démocratie par le marché. Le cas des pays tchèques (1989–1996).“ *Politix* 12 (47): 63–88.
- Hadjiisky, Magdaléna. 2004. *De la mobilisation citoyenne à la démocratie de partis. Participation et délégation politiques dans la nouvelle démocratie tchèque (1989–1996) (Od občanské mobilizace ke stranické demokracii: Politická participace a delegace v nové české demokracii, 1989–1996)*. Doktorská práce vedená profesorem J. Rupnikem. Paris: Institut d'Etudes Politiques de Paris.
- Hadjiisky, Magdaléna. 2005. „Des leaders ‚sans parti‘: engagement résistant et désengagement dirigeant. Les anciens dissidents en République tchèque.“ Pp. 293–323 in Lionel Arnaud, Christine Guionnet (eds.). *Les frontières du politique. Enquête sur les processus de politisation et de dépolitisation*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes.
- Hadjiisky, Magdaléna. 2007. „Les économistes au pouvoir: l'usage d'une expertise professionnelle dans la construction des nouvelles démocraties centre-européennes.“ Pp. 146–172 in Wladimir Andreff (ed.). *La transition vers le marché et la démocratie*. Paris: La Découverte.
- Hadjiisky, Magdaléna. 2008. „Vznik Občanské demokratické strany: Pokus o sociologickou analýzu.“ Pp. 70–90 in Adéla Gjuričová, Michal Kopeček (eds.). *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha, Litomyšl: Paseka.
- Hanley, Seán. 1999. „The New Right in the New Europe? Unravelling the Ideology of ‚Czech Thatcherism‘.“ *Journal of Political Ideologies* 4 (2): 163–189.
- Hanley, Seán. 2004. „Blue Velvet: the Rise and Decline of the New Czech Right.“ *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 20 (3): 28–54.
- Hanley, Seán. 2008. *The New Right in the New Europe. Czech Transformation and the Right-Wing Politics, 1989–2006*. London, New York: Routledge.
- Hanley, Seán, Aleks Szczerbiak, Tim Haughton, Brigit Fowler. 2008. „Sticking Together: Explaining Comparative Centre-Right Party Success in Post-Communist Central and Eastern Europe.“ *Party Politics* 14 (4): 407–434.
- Jasiewicz, Krzysztof. 2007. „Party System by Default.“ Pp. 85–117 in Paul Webb, Stephen White (eds.). *Party Politics in New Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Kalberg, Stephen. 1994. *Max Weber's Comparative-Historical Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kalberg, Stephen. 2007. „A Cross-National Consensus on a Unified Sociological Theory? Some Inter-cultural Obstacles.“ *European Journal of Social Theory* 10 (2): 206–19.
- Kopecký, Petr. 1995. „Developing Party Organization in East-Central Europe. What Type of Party is Likely to Emerge?“ *Party Politics* 1 (4): 515–534.
- Kopecký, Petr. 2006. „Political Parties and the State in Post-Communist Europe: The Nature of Symbiosis.“ *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 22 (3): 251–273.
- Kopecký, Petr, Cas Mudde. 2000. „What Has Eastern Europe Taught Us about the Democratization Literature (and vice versa)?“ *European Journal of Political Research* 37 (4): 517–539.
- Kostecký, Tomáš. 2002. *Political Parties after Communism. Developments in East-Central Europe*. Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center Press.

- Kostelecký, Tomáš, Aleš Kroupa. 1996. „Party Organization and Structure at National and Local Level in the Czech Republic Since 1989.“ Pp. 89–119 in Paul G. Lewis (ed.). *Party Structure and Organization in East-Central Europe*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Kyloušek, Jakub. 2007. „České parlamentní volby 2006: analýza kandidátních listin.“ *Politologický časopis / Czech Journal of Political Science* 14 (1): 79–92.
- Lagroye, Jacques. 1989. „Permanence and Change in Political Parties.“ *Political Studies* 37 (3): 362–375.
- Linek, Lukáš, Štěpán Pecháček. 2007. „Low Membership in Czech Political Parties: Party Strategy or Structural Determinants?“ *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 23 (2): 259–275.
- Linz, Juan J., Alfred Stepan. 1996. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Mair, Peter. 1996. *What Is Different about Post-Communist Party Systems?* Glasgow: Center for the Study of Public Policy, University of Strathclyde.
- Měchýř, Jan. 1999. *Velký převrat či snad revoluce sametová?* Praha: Český spisovatel.
- Montecinos, Verónica, John Markoff. 1993. „Democrats and Technocrats: Professional Economists and Regime Transition in Latin America.“ *Canadian Journal of Development Studies* 14 (1): 7–22.
- Offerlé, Michel (ed.). 1999. *La Profession Politique, XIXè–XXè siècle*. Paris: Belin.
- OECD. 1993. *Regards sur l'éducation*. Paris.
- Pšeja, Pavel. 2004. „Občanské fórum jako katalysátor vývoje stranického systému ČR.“ *Politologický časopis / Czech Journal of Political Science* 11 (3): 316–327.
- Pšeja, Pavel. 2005. *Stranický systém České republiky. Politické strany a jejich vývoj 1989–1998*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Schöpflin, George. 1993. *Politics in Eastern Europe, 1945–1992*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Suk, Jiří. 2003. *Labyrintem revoluce*. Praha: Prostor.
- Suk, Jiří. 2008. „Od nemožnosti politiky k politice jako umění možného: Paradoxní život občana Václava Havla v letech 1969–1992.“ Pp. 16–51 in Adéla Gjuričová, Michal Kopeček (eds.). *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha, Litomyšl: Paseka.
- Stark, David, László Bruszt. 1998. *Post-Socialist Pathways, Transforming Politics and Property in East Central Europe*. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press.
- Waterbury, Myra. 2006. „Internal Exclusion, External Inclusion: Diaspora Politics and Party-Building in Post-Communist Hungary.“ *East European Politics and Societies* 20 (3): 483–515.
- Weber, Max. (1956) 1995. *Economie et Société*. Paris: Plon.

Prameny

- Archiv KC OF (ÚSD). *Vnitřní organizace OF* (Praha, 28. 11. 1989); zápis schůzky KC OF s místními občanskými fóry, 27. 6. 1990; zápis ze sněmu OF, 30. 6. 1990.
- Archiv ODS, Hlavní kancelář, Praha. Projev V. Klause na první schůzi Výkonné rady ODS, 30. 4. 1991; úvodní projev Klause na ustavujícím kongresu strany 20. 4. 1991; tajný dokument o počtu bývalých členů a kandidátů KSČ v ODS (červen 1992); *Stanovy Občanské demokratické strany* („ODS se představuje“, 1995); volební dokumentace ODS, 1996; volební časopis ODS *Dokázali jsme, že to dokážeme!*, 1996.

- Husák, Petr. 1997. *Budování kapitalismu v Čechách. Rozhovory s Tomášem Ježkem*. Praha: Volvox Globator.
- Inforum* 44/90, 17. 10. 1990; 45/90, 25. 10. 1990; 46/90, 1. 11. 1990; 52/90, 13. 12. 1990.
- Klaus, Václav. 1991. *O tvář zítřka (rok devadesátý)*. Praha: Pražská imaginace.
- Klaus, Václav. 1993. *Rok málo či mnoho v dějinách země*. Praha: Repro-Media.
- Klaus, Václav. 1998. „Místo autobiografie: určující momenty a vlivy.“ Pp. 119–141 in P. Jüngling, T. Koudelka, P. Žantovský. *Tak pravil Václav Klaus*. Praha: Votobia.
- Klaus, Václav. 2009. „Václav Klaus proti ‚svým‘.“ Syntéza rozhovoru, který V. Klaus poskytl *Lidovým novinám*, Radio Praha, 18. 5. 2009. Rozhovor vedla Alena Gebertová.
- Rozhovory autorky s Petrem Pithartem, 1995, Lubomírem Zaorálkem, 31. ledna 1997, s Mirkem Topolánkem, Ostrava, 21. 2. 1997, Petrem Havlíkem, Soňou Tarhoviskou a Lubomírem Zaorálkem, 1997.
- Vávra, Jan. 1990. „Kolik je kandidátů na předsedu OF?“ *Fórum*, 10.–16. října.